

ROBERT JAN KRAS

DZIEŁA SALLUSTIUSZA
W WARSZTACIE ANONIMA ZW. GALLEM

Literatura średniowieczna powstawała na konkretnych wzorcach wziętych z antycznej twórczości łacińskiej. Ustalenie ich jest ważną czynnością dla zrozumienia procesu twórczego dziejopisarzy¹. Odpowiedź na pytanie, w jakim stopniu kronikarz starał się naśladować swoich poprzedników, jest próbą dotarcia do pokładów jego wiedzy literackiej. Pojęcie-klucz w tych badaniach, jakim jest *imitatio*, nie jest typowo średniowieczne², lecz jego brzemień jest odczuwalne szczególnie w trakcie czytania utworów z tego okresu³. Zauważalnym elementem średniowiecznego *imitatio* jest wkomponowanie w tekst dzieła postaci mitologicznych czy naśladowanie znanych przykładów z pism klasyków. Jest to widoczny znak znajomości kultury antycznej.

Kultywowanie tradycji oparte było na stosunku do okresu poprzedniego. Tak zwane wieki średnie poprzedzał okres nazywany dziś starożytnością. Metafora Bernarda z Chartres przytoczona przez Johna z Salisbury w *Metalogicon* jest trafna i odpowiada stosunkowi ludzi średniowiecza do swych po-

MGR ROBERT JAN KRAS – asystent w Katedrze Metodologii i Nauk Pomocniczych Historii KUL; adres do korespondencji: ul. Przyjaźni 7/47, 20-314 Lublin.

¹ B. K ü r b i s, *Literaturoznawstwo a historiografia średniowieczna*, „Roczniki Historyczne” 20(1951/52), s. 168.

² K. S t a w e c k a, *Imitatio w literaturze łacińskiej – uwagi praktyczne*, w: *Munera philologia et historia Mariano Plezia oblata*, Wrocław 1988, s. 161-167.

³ D. C l a r k, *Rhetoric and Poetry in the Renaissance. A Study of Rhetorical Terms in English Renaissance Literary Criticism*, New York 1922, s. 144-176.

przedników. Porównał on współczesne sobie pokolenie do karłów, które siedzą na ramionach olbrzymów i dzięki temu widzą więcej i dalej⁴.

Średniowieczna wiara w wielkość przeszłości nie rozciągała się na wszystkie sfery życia ludzi. Wciąż możliwe było przekonanie, że nie wszystko zostało zrobione i powiedziane przez starożytnych, że i oni popełniali czasami omyłki. Stąd w wielu dziedzinach życia aktywność i twórczość ludzi była główną siłą rozwoju. Był to krok w kierunku nowoczesnych wyobrażeń, w kierunku przekonania, że każda epoka może czegoś dokonać, a osiągnięcia starożytności są tylko „odskocznia”⁵. Zasady te dotyczyły również średniowiecznej literatury łacińskiej, która wbrew pozorom podlegała stałym przeobrażeniom – rozwijając się i podnosząc swój poziom. Twórcy średniowieczni zawsze z podziwem czytali utwory klasyków rzymskich, starając się choćby trochę zbliżyć do ich poziomu⁶.

Na przełomie wieku XI i XII powstały pierwsze łacińskie kroniki państw słowiańskich. W Polsce pierwszym kronikarzem był nie znany bliżej mnich benedyktyński zwany Gallem. Jego osobę poznajemy tylko na podstawie wiadomości, które przekazał w swojej kronice⁷. Są one tak skąpe, że wiele kwestii jest kontrowersyjnych i niemożliwych do ostatecznego wyjaśnienia. Nieco łatwiejsze wydają się badania języka łacińskiego twórcy kroniki. Do tej pory powstał cały szereg prac, które dogłębnie zanalizowały fleksję, składnię, rytmikę czy topikę jedyne go znanego nam utworu Anonima⁸. Tematem,

⁴ „Dicebat Bernardus Carnotensis, non esse nanos, gigantium humeris insidentes, ut possimus plura eis et remotiore videre, non utique proprii visus acumine, aut eminentio corporis, sed quia in altum subvehimur et extollimur magnitudine gigantea...” (*Metalogicus*, Liber III, Capitus 4 Quae sit conceptio et utilitas Periermeniarum, vel rectius Periermenias) – J o a n n i s S a r e s b e r i e n s i s, *Opera omnia*, ed. J. Giles, vol. 5, Leipzig 1989 s. 131; zob. W. L e y d e n, *Antiquity and Authority: a Paradox in the Renaissance Theory of History*, „Journal of the History of Ideas” 19(1958), s. 482.

⁵ J. Cottonius (XI/XII w.), autor dzieła *Musica* wydanego w *Patrologiae Latinae*, ed. J. P. Migne, t. CL, Paris 1854 col. 1396, pisał: „Moderni autem subtilius et sagacius inuentes, quia, ut ait Priscianus, quanto iuniores, tanto perspicaciores viderunt notas illas ad melodiam quamlibet exprimendam non sufficere” (Caput IV, Quot sint instrumenta musici soni).

⁶ P. R i c h é, *Instruction et vie religieuse dans le Haut Moyen Âge*, London 1981, s. 35.

⁷ Zob. M. P l e z i a, *Kronika Galla na tle historiografii XII wieku*, „Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Historyczno-Filozoficzny”, seria 2, 46(1947), nr 3, s. 1-215; K. M a l e c z y ń s k i, *Wstęp*, w: A n o n i m t z w. G a l l, *Kronika czyli dzieje władców i książąt polskich*, w: *Monumenta Poloniae historica*, seria 2, t. II, Kraków 1952, s. I-CXIV.

⁸ K. M a l e c z y ń s k i, *Źródła literackie kroniki tzw. Galla Anonima*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie” 14(1934), s. 54-57; t e n ż e, *Wstęp*, tamże; F. P o h o r e c k i, *Rytmika Kroniki Galla Anonima*, cz. 1, „Roczniki Historyczne” 5(1929), s. 105-169, cz. 2, tamże, 6(1930) s. 12-75; P l e z i a, *Kronika Galla*, t e n ż e, *Artyzm kroniki Galla*

który omijano, gdyż wywoływał do tej pory wiele nieporozumień, jest sprawa korzystania przez kronikarza z dzieł antycznych, w tym przede wszystkim z dzieł Sallustiusza. Tezy, które stawiano, zwłaszcza w pracy I. Znamierowski, wywołały krytyczne głosy niektórych badaczy⁹. W dodatku przypisy w krytycznym wydaniu kroniki Anonima w nowej serii *Pomników dziejowych Polski* wskazywały wiele przypadkowych zbieżności, które niekoniecznie musiały powstać w wyniku czytania chociażby fragmentów dzieł klasycznych. Jak do tej pory przykłady te były na tyle nieprzekonywujące, że wyjaśniano te zbieżności istnieniem podręczników z łacińskimi zwrotami, z których uczyli się adepci gramatyki i retoryki w średniowieczu¹⁰.

Porównując dzieło Anonima z utworami Sallustiusza polscy specjaliści (I. Znamierowski i K. Maleczyński) wykazali między nimi wiele podobieństw, zarówno stylistycznych, jak i tematycznych. Próbie przekonania, że występowanie ich w większej lub mniejszej mierze było dziełem przypadku, zaprzecza liczba ponad 40 przejętków z Sallustiusza (według I. Znamierowskiego nawet ponad 150)¹¹ oraz obecność kilkunastu motywów wziętych z jego utworów. Biorąc pod uwagę niewielkie rozmiary obu dzieł pisarza rzymskiego i utworu kronikarza polskiego oraz liczbę zbieżności, wydaje się możliwe, że wszystkie te zapożyczenia są nie tylko efektem gramatycznego i retorycznego wykształcenia pisarza, ale również samodzielnego zapoznania się z całością

Anonima, w: *Literatura – Komparatystyka – Folklor*, Warszawa 1968, s. 23-39; t e n ż e, *L'origine de la théorie du cursus rythmique au XIIe siècle*, „Archivum latinitatis medii aevi” 39(1973), s. 5-22; J. Z a t h e y, *W jakich szkołach uczył się Gall Anonim?*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Nauk” 53(1952), s. 555-558; G. L a b u d a, *Źródła historiograficzne kroniki Galla*, „Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 44(1955), s. 21-22; K. L i m a n, *Kilka uwag o topice w Kronice polskiej Galla Anonima*, „Symbolae Philologorum Posnanensium” 1(1973), s. 147-164; t e n ż e, *Epitety dotyczące osób w Kronice Galla*, w: *Ars historica*, Poznań 1976, s. 341-355; t e n ż e, *Porównanie w strukturze narracyjnej Kroniki polskiej Anonima Galla*, „Eos” 66(1978), s. 289-303; t e n ż e, *Struktura mów przed bitwą w Kronice polskiej Galla Anonima*, „Symbolae Philologorum Posnanensium” 6(1983), s. 189-209.

⁹ Zob. P l e z i a, *Artyzm Kroniki*, s. 27-28. W *Kronice Galla* (s. 124-125). Plezia wymienia tylko 4 możliwe zapożyczenia z utworów Sallustiusza.

¹⁰ Omówieniem zapożyczeń klasycznych w kronikach Anonima zw. Gallem i Kosmasa z Pragi zajmuję się w pracy magisterskiej, napisanej na seminarium prowadzonym przez s. prof. U. Borkowską (mps BKUL – 1997).

¹¹ Dokładnie według przypisów K. Maleczyńskiego 44 przejętki (28 ze *Spisku Katyliny* i 21 z *Wojny z Jugurtą*, w tym 5 powtarza się) – M a l e c z y Ń s k i, *Przypisy*, w: A n o n i m, dz. cyt. I. Znamierowski znalazł 158 przejętków (70 ze *Spisku Katyliny* i 120 z *Wojny z Jugurtą*, w tym 32 wspólne dla obydwu dzieł Sallustiusza), co jest jego wielką zasługą, ale oczywiście ścisła weryfikacja odrzuciłaby część z nich.

dział Sallustiusza¹². Co prawda u innego kronikarza, kulturowo bliskiego Anonimowi – Kosmasa z Pragi, pisarza żyjącego w tym samym czasie w pobliskich Czechach (1045-1125), wyrażenia podobne do tych z dzieł Sallustiusza są częste i przypominają wyuczone zwroty, ale są one zarazem inne jakościowo i jest ich znacznie mniej (11 zapożyczeń ze *Spisku Katyliny* i 5 z *Wojny z Jugurtą*). Zwroty Anonima w niektórych księgach są dokładnymi kopiami Sallustiuszowych, lecz w dużej ich liczbie mamy do czynienia z pośrednim wykorzystaniem tekstu, tzn. podobnym kontekstem zdarzeń z danej sytuacji przy mniejszym podobieństwie wyrażień.

Prace Gaiusa Sallustiusza Krispusa, autora żyjącego w I wieku przed Chrystusem zyskały wielką popularność zarówno w starożytności, jak i w średniowieczu¹³. Zresztą i w tym nie wszyscy są zgodni. Jedni mediewiści wskazują na małą liczbę zachowanych rękopisów z dziełami Sallustiusza¹⁴, co ma potwierdzać ich słabą znajomość, inni natomiast odwołują się do tekstów autorów średniowiecznych, w których występują liczne zapożyczenia z dzieł tego pisarza¹⁵. Ważność jego dzieł poświadcza Izydor z Sewilli (560-635) w swoich *Originum sive etymologiarum libri XX*, który prace Sallustiusza nazywa historycznymi, w odróżnieniu od rocznikarsko-historycznych

¹² Zob. R. P i l a t, *Historia literatury polskiej od czasów najdawniejszych do roku 1815 (wykłady uniwersyteckie)*, t. I, cz. 1, Poznań 1926, s. 121.

¹³ M. Manitius (*Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, w: *Handbuch der Altertumswissenschaft*, Abt. 9, Tl 2, Bd I-III, München 1911-1931) wzmiankuje (w charakterystykach poszczególnych twórców) około 70 pisarzy średniowiecznych, którzy znali dzieła Sallustiusza (między innymi Izydora z Sewilli, Julianusa z Toledo, Grzegorza z Tours, Widukinda z Korbei i innych). E. Bolaffi (*Sallustio e la sua fortuna nei secoli*, Roma 1949, s. 242-245) sugeruje oddziaływanie utworów Sallustiusza na *Regułę* św. Benedykta, dzieła Priscjana i utwory Bedy Czcigodnego. Dla wieków IX-XII Bolaffi znalazł ok. 30 dzieł, w których występują zapożyczenia Sallustiusza (w utworach Thietmara, Ekkarda, Richera, Widukinda, Adama z Bremy, w *Kronice* św. Huberta, u Lamberta, Piotra Kantora, Alberyka z Monte Cassino i innych).

¹⁴ H. B u t t e n w i e s e r, *Popular Authors of the Middle Ages: The Testimony of the Manuscripts*, „Speculum” 17(1942), s. 50: „Cezar, Sallustiusz i Swetoniusz nie byli nieznanymi w średniowieczu, ale wpływ ich był niewielki. Ci trzej historycy byli rzadko grupowani razem. Sallustiusz był zdystansowany przez dwóch wymienionych i duże rozproszenie manuskryptów z jego dziełami wydaje się oznaczać jego nikły wpływ” (tłum. własne). P l e z i a, *Kronika Galla*, s. 30: „Liwiusz, Tacyt, Cezar, Sallustiusz lub Swetoniusz byli stosunkowo mało znani”.

¹⁵ B o l a f f i, dz. cyt., s. 242-245; J. S z y m a n s k i, *Pismo łacińskie i jego rola w kulturze*, Wrocław 1975, s. 71: „Najchętniej wykorzystywanym wzorem było dzieło Sallustiusza *Historia...*”; A. V e t u l a n i, *Krakowska biblioteka katedralna w świetle swego inwentarza z roku 1110*, „Slavia Antiqua” 4(1953), s. 170-171.

Liwiusza, Euzebiusza i Hieronima¹⁶. Sallustiusz był niedościgłym mistrzem akcji historycznej, opisującym wypadki sobie współczesne z wielką dokładnością. Wpływ Sallustiusza obejmował nie tylko zakres historyczno-biograficzny, ale także retoryczno-dydaktyczny, co poświadczają zwroty z jego utworów występujące w podręcznikach *Artis dictaminis*¹⁷.

Dotychczas do końca nie było wiadomo, w jakim stopniu dzieła Sallustiusza zaabsorbowały Anonima i jaki miały wpływ na jego własne dzieło. Postaram się wykazać, że wydarzenia tak odległe czasowo, jak spisec Lucjusza Sergiusza Katyliny z 63 roku p. Ch. i wojna Rzymian z Jugurtą z lat 111-105 p. Ch., były wzorem dla twórczości benedyktyna tworzącego w Polsce¹⁸.

W tekście kroniki Anonim wspomina tylko o *Wojnie z Jugurtą*, drugim dziele Sallustiusza: „... si labores singulos et dissensiones Zethei describamus, gesta Zethei procul dubio Iugurtino volumini coequamus”¹⁹. Nie wynika z tych słów ani znajomość nazwiska autora podawanego utworu, ani drugiego jego utworu pt. *Spisec Katyliny*. Zdaje się jednak, że właśnie to drugie dzieło Sallustiusza w jeszcze większym stopniu niż *Wojna z Jugurtą* było znane polskiemu dziejopisowi, skoro ze *Spisku Katyliny* włączył on 28 prawdopodobnych zapożyczeń do kroniki. Z *Wojny z Jugurtą* przejął ich 21²⁰.

Wydaje się, że fakt ten uprawnia do postawienia tezy o dobrej znajomości przez Anonima obydwu dzieł Sallustiusza²¹. W katalogu krakowskiej biblioteki kapitulnej z lat 1010-1018 wśród niewielu wymienionych autorów klasycznych (Stacjusz, Terencjusz, Persjusz, Owidiusz) znajduje się także nazwisko Sallustiusza²². Nie można oczywiście wyciągać z tego wniosków, że

¹⁶ I s i d o r u s, *Etymologiarum libri XX*, w: *Patrologiae Latinae*, t. LXXXII, Paris 1859, sp. 124 (Liber I, Cap. 44. 75, 4).

¹⁷ B o l a f f i, dz. cyt., s. 244.

¹⁸ Przeszłość była pojmowana jako uwiarygodnienie chwili obecnej i dzieła pisarzy antycznych były temu podporządkowane, zob. C z. D e p t u ł a, *Galla Anonima mit genezy Polski. Studium z historiozofii i hermeneutyki dziejopisarstwa średniowiecznego*, Lublin 1990, s. 28. Historyczne teksty pisarzy klasycznych stanowiły dla pisarzy średniowiecznych model w ich pracy, zob. J. G h e l l i n c k, *L'Essor de la littérature latine au XIIe siècle*, 2d ed. Paris 1955, s. 367.

¹⁹ A n o n i m, dz. cyt., s. 83, w. 17-20. Drugim dziełem, na które powołuje się Anonim jest *Pismo św. (historia principalis, evangelium)* (tamże, s. 67, w. 17-8, s. 121, w. 11-3).

²⁰ Przejątków takich da się naliczyć ogółem 54 (po 27) – M a l e c z y Ń s k i, *Wstęp*, s. LXII.

²¹ Znamirowski (dz. cyt., s. 41-42) opowiada się za kilkukrotnym czytaniem dzieł Sallustiusza i korzystaniem przez Anonima z własnej pamięci.

²² W r. 1110 biblioteka szkoły katedralnej zawierała następujące dzieła: Boethiusa *De consolatione philosophie* (15), dwa egzemplarze epopei Stacjusza *Thebais* (16-17), również dwa egzemplarze satyr Persiusa (20-21), w j e d n y m e g z e m p l a r z u j a k i e ś

Anonim czytał ten egzemplarz dzieł Sallustiusza, ale obecność wśród niewielu ksiąg w Polsce w XII w. jego prac oznacza, że nie był on nieznany w kręgach duchowieństwa z tej części Europy.

W kronice Anonima nie spotyka się nazw osobowych czy geograficznych, które występowały w pracach Sallustiusza. Jedynym zapożyczeniem nazwy własnej z dzieł pisarza rzymskiego wydaje się wzmianka o zwyczajach Numidów (Liber I, 12)²³. Zachowanie Numidów z dzieła Anonima wiąże się z opisem Numidów z *Wojny z Jugurtą* Sallustiusza, chociaż nie przypomina go z poszczególnych wyrażień. Kilka miejsc z rozdziałów 18 i 19 *Bellum Iugurthinum* tematycznie odpowiada cytowanemu ustępowi Anonima, np. gdy pisarz rzymski pisze o koczowniczym trybie życia ludów afrykańskich²⁴, przeprowadza etymologię nazwy Numidów²⁵ czy wspomina sąsiadów Numidów²⁶. Możliwe jest, że fragmenty te dały asumpt kronikarzowi do własnych sformułowań o tym narodzie, zwłaszcza że znajomość życia Numidów nie była zbyt często opisywana przez dziejopisarzy starożytnych i średnio-wiecznych²⁷. Ortlieb z klasztoru w Zwifalten, piszący kronikę w dwadzieścia lat później niż Anonim, posiłkuje się zadziwiająco podobnym sformułowaniem²⁸. Czy analogię tę zaczerpnął bezpośrednio od Sallustiusza, z jakichś

dzieło Sallustiusza (18), lecz nie wiadomo czy *Bellum Iugurthinum* czy *Catillinarium*, czy też oba dzieła razem oprawne, często występujące w ówczesnych bibliotekach szkolnych... – Vetulani, dz. cyt., s. 170-171; por. Plezja, *Kronika Galla*, s. 44.

²³ „Ubique enim suas staciones suumque servitium determinantum habebat, nec libenter in tentoriis sicut Numida, vel in campis, sed in civitatibus et castris frequentius habitabat” – Anonim, dz. cyt., s. 32, w. 1-3.

²⁴ „Ei neque moribus neque lege aut imperio cuiusquam regebantur; vagi, palantes, quas nox coegerat sedes habebant” (Iug. XVIII, 2).

²⁵ „... et, quia saepe temptantes agros alia, deinde alia loca petiverant, semet ipsi Numidas appellavere” (Iug. XVIII, 7).

²⁶ „Super Numidiam Gaetulos accepimus partim in tuguriis, alios incultius vagos agitare, post eos Aethiopus esse, dein loca exusta solis ardoribus” (Iug. XIX, 5-6).

²⁷ Lukan (Phars. IV, 677) określa Numidów tylko jednym przymiotnikiem – *vagi* (*nieosiedleni*). Jeden z ostatnich wielkich poetów rzymskich Claudius Claudianus tylko wspomina Numidów w swych *Carmina*: „Stipantur Numidae campi...” – Claudius Claudianus, *Opera*, ed. T. Birt, w: *Monumenta Germaniae Historica*, nova series, Abt. 1, Sec. 1, Bd 10, Berlin 1892, s. 198.

²⁸ „Cumque per aliquot dies casas ac tentoria more Numidarum mutando cum ipsa permanissemus”... – Ortlieb u s Z w i f a l t e n s i s, *Chronicon libri II*, wyd. A. Bielowski, w: *Monumenta Poloniae Historica*, t. II, Lwów 1872, s. 4.

podręczników retoryki czy może po lekturze dzieła Anonima, podczas swego pobytu w Polsce – tego się nie dowiemy.

Opisy książąt polskich wykazują pewne zbieżności z przedstawieniem głównego bohatera *Spisku Katyliny* Sallustiusza. Katylinę i księcia Polan Siemowita łączy szlachetne pochodzenie, lecz ten pierwszy zszedł na złą drogę nie wykorzystując swych predyspozycji fizycznych i psychicznych (Cat. V, 1-2)²⁹. Siemowit obrał inny kierunek niż Katyliną, kształtując w pracy swój charakter (Liber I, 3)³⁰. Te drobne zbieżności może potwierdzać identyczny zwrot użyty w obydwu tekstach *i u v e n t u t e m s u a m e x e r c u i t*.

Jeszcze bardziej do wizerunku młodego Katyliny jest zbliżona charakterystyka innej osoby z *Kroniki polskiej* – Świętopełka – „... genere quidem nobilis, natura ferox, militia strenuus, sed modice fidei et ingenio versutus” (Liber III, 16)³¹. Zwrot Anonima „genere quidem nobilis” trzeba zestawić z wyrażeniem o Katylinie „nobili genere natus” (Cat. V, 1), „natura ferox” Anonima z „animus ferox” z opisu Katyliny (Cat. V, 7)³² bądź z „natura ferox” z wizerunku Cetegusa (Cat. XLIII, 4) czy też Hiempsala (Iug. XI, 3)³³ zwolennika Katyliny, a jeszcze inne wyrażenie kronikarza „militia strenuus” z „strenui militis” o Katylinie (Cat. LX, 4) i „proelio strenuus” o Jugurcie (Iug. VII, 5)³⁴. Zwroty te potwierdzają niewielkie podobieństwa pomiędzy fragmentami charakteryzującymi osoby u obydwu autorów. Dwie ostatnie cechy Świętopełka – „słaba wiara i zmienny charakter” („... sed modice fidei et ingenio versutus...”) nawiązują do ustępu *Wojny z Jugurtą*, opisującego podobne cechy Numidyjczyka Bomilkara (Iug. LXI, 5: „... facillae Numidae persuadet cum ingenio infidito...”) ³⁵.

Inny ustęp ze *Spisku Katyliny* Sallustiusza, dotyczący ćwiczenia duszy bądź ciała przez Rzymian: „Igitur initio reges... divorsi pars ingenium, alii

²⁹ L. Catilina, nobili genere natus, fuit magna vi et animi et corporis, sed ingenio malo pravoque. Huic ab adulescentia bella intestina caedes rapinae discordia civilis grata fuere, ibique *i u v e n t u t e m s u a m e x e r c u i t*.

³⁰ A n o n i m, dz. cyt., s. 12, w. 16-17, s. 13, w. 1: „Semouith vero principatum adeptus (non) voluptuose vel inepte *i u v e n t u t e m s u a m e x e r c u i t*, sed usu laboris et militie probitatis famam et honoris gloriam acquisivit...”

³¹ Tamże, s. 142, w. 8-9.

³² Z n a m i r o w s k i, dz. cyt., s. 23.

³³ Tamże, s. 30; M a l e c z y ń s k i, dz. cyt., s. 142, przyp. 4.

³⁴ Także Mariusz o wojsku walczącym w Numidii mówi: „exercitus... magis strenuus quam felix” (Iug. LXXXV, 45) – zob. Z n a m i r o w s k i, dz. cyt., s. 13.

³⁵ Tamże, s. 10.

corpus exercebant...” (Cat. II, 1), „... ingenium nemo sine corpore exercebat...” (Cat. VIII, 5) przypomina fragment opisu Bolesława Krzywoustego: „Puer autem Boleslaus adepta parte patrimonii, militibus et confortatus, cepit animi virtutem viresque corporis exercere...” (Liber II, 21)³⁶.

Zachowanie wodza przed bitwą, wygłaszającego przemowę pełną nawoływań do odwagi i bohaterstwa wojska pociągało za sobą konieczność dawania przykładu postawą w czasie walki. Jest to motyw występujący u Sallustiusza i przejęty przez pisarzy średniowiecznych, w dziełach których wezwanie do walki występuje najczęściej po przemowach przedbitewnych. Anonim pisze, że Bolesław tuż przed walką, a już po mowie „...suorum unumquemque nominatim exhortens...” (Liber I, 7)³⁷, gdy natomiast Marek Petrejusz, jeden z dowódców wojsk Katyliny „...ipse equo circumiens unum quemque nominans appellabat...” (Cat. LIX, 5)³⁸. W innym ustępie *Kroniki polskiej* Bolesław Chrobry postępuje w bitwie jak Katylina, walcząc w gęstym tłumie wrogów – „...in hostes confertissimos sicut leo siciens penetravit” (Liber I, 7)³⁹; „...in confertissimus hostis incurit...” (Cat. LX, 7)⁴⁰. Podobnie zachowuje się Bolesław Krzywousty, gdyż pod Kołobrzegiem walczy w pierwszym szeregu jako rycerz i jako wódz, wspomagając słabe miejsca i przewidując własne posunięcia (Liber II, 28)⁴¹. Katylina w tekście *Spisku Katyliny* spełnia obowiązki żołnierza i wodza, walcząc w pierwszym szeregu, wspierając słabnące siły własnego wojska (Cat. LX, 4)⁴². Taką też rolę pełni Mariusz w

³⁶ Anonim, dz. cyt., s. 89, w. 2-3. W mowie przed walką Bolesława Chrobrego z Rusinami padają podobne słowa: „Nec triumphum sese nobis offerentem retardari sed est tempus vires corporis animique virtutem exercendi” (Liber I, 7) – Anonim, dz. cyt., s. 24, w. 11-2; zob. Malec z yń s k i, dz. cyt., s. 89, przypis 2; Z n a m i r o w s k i, dz. cyt., s. 26.

³⁷ Anonim, dz. cyt., s. 24, w. 26, s. 25, w. 1.

³⁸ Podobny zwrot o zachowaniu się Katyliny tuż przed jego spiskiem znajduje się w innym miejscu *Spisku Katyliny*: „...suorum quemque nominans laudare...” (Cat. XXI, 4). Malec z yń s k i (dz. cyt., s. 25, przypis 1): podaje również podobny cytat z dzieła Cezara – „...in primam aciem processit centurionibusque nominatim appellatis reliquos cohortatus milites signa inferre et manipulos laxare iussit, quo facilius gladiis uti possent” (De bello gallico II, 25).

³⁹ Anonim, dz. cyt., s. 25, w. 1.

⁴⁰ Malec z yń s k i, dz. cyt., s. 25, przypis 1; Z n a m i r o w s k i, dz. cyt., s. 23.

⁴¹ At Boleslaus inpiger, non in uno loco consistebat, sed officium simul probi militis ac strenui ducis exercebat, suis videlicet laborantibus occurrebat, simulque nocitura vel profutura providebat – Anonim, dz. cyt., s. 96, w. 11-14.

⁴² Interea Catilina cum expeditis in priama acie vorsari, laborantibus succurrere, integros pro sauciis arcessere, omnia providere, multum ipse pugnare, saepe hostem ferire; strenui militis et boni imperatoris officia simul

Wojnie z Jugurtą pojawiając się w różnych miejscach, walcząc i wspomagając swych żołnierzy (Iug. XCVIII. 1)⁴³. Bohaterska postawa Katyliny, który widząc przegraną rzuca się z małą garstką ludzi w gęszcz nieprzyjaciół (Cat. LX. 7)⁴⁴, znalazła, tak jak w *Kronice polskiej*, swoje odzwierciedlenie w kronice Kosmasa, gdzie aż w trzech bitwach zamieszczone są podobne sceny: gdy Tyro walczy z Łączanami („Tyrus in confertissimos hostium cuneos...” Liber I, 12)⁴⁵, gdy księżę czeski Wratysław atakuje wojska margrabiego Leopolda („Ipse autem ubi erat confertissima hostium acies...” Liber II, 35)⁴⁶ oraz gdy Dietrzyszek, syn Budzy w bitwie nad Trutiną zabija prawie tysiąc przeciwników („Ubi fere mille prostratis adversariis fertur ut rabida tigris predictus miles in confertissimos hostium cuneos...”)⁴⁷.

Powyższe drobne zapożyczenia z utworów Sallustiusza, występujące w dziele Anonima, nie wskazują że kronikarz zna dany fragment. Tym bardziej nie świadczą o czytaniu większej części dzieł pisarza rzymskiego. Podobne powiązania w różnych dziełach łatwo jest wykryć, ale też łatwo jest im zaprzeczyć. Np. wizerunek Jugurty z *Wojny z Jugurtą* mógł oddziaływać na powstanie opisu księcia polskiego Bolesława Krzywoustego. Jugurta jako młodzieniec był silny, miły i inteligentny, nie uległ lenistwu i zbytkowi, lecz zamiast tego jeździł konno, rzucał oszczepem, rywalizował w biegach z rówieśnikami i polował na dzikie zwierzęta. Wszystkich przewyższał sławą w tym, co wykonywał, cieszył się poważaniem i szacunkiem (Iug. VI, 1). Młody Jugurta wykazał walory wielkiego wojownika w walce w Hiszpanii (Iug. VII-IX).

e x s e q u e b a t u r – P l e z i a, *Kronika Galla*, s. 125; M a l e c z y Ń s k i, s. 96, przypis 2 – podaje też raczej mało wiarygodne podobieństwo do wyrażenia o bohaterskiej postawie wodza Teb Epaminondasa, który zginął od ran odniesionych w bitwie ze Spartą – „Cum victoria Thebanorum esset, Epaminonda, dum non ducis tantum, verum et fortissimi militis officio fungitur, graviter vulneratur” (Liber VI. 7, 11) – M. I u s t i n u s I u n i a n u s, *Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi*, ed. F. Ruehl, Lipsk 1886, s. 57.

⁴³ „Neque in eo tam aspero negotio Marius territus aut magis quam antea demisso animo fuit. . . vagari possim ac modo l a b o r a n t i b u s s u i s s u c c e r e r e, modo hostis, ubi confertissimi obstiterant, invadere: manu consulare militibus, quoniam inperare conturbatis omnibus non poterat”. Z n a m i r o w s k i, dz. cyt., s. 29.

⁴⁴ Catilina postquam fusas copias seque cum paucis relictum videt, memor generis atque pristinae suae dignitatis in confertissimos hostes incurrit ibique pugnans confoditur.

⁴⁵ C o s m a s P r a g e n s i s, *Chronica Boemorum*, ed. B. Bretholtz, w: *Monumenta Germaniae Historica*, nova series, Abt. 1, Sec. 6, Tl 2, Berlin 1923, s. 28, w. 14-19.

⁴⁶ Tamże, s. 133, w. 3-4.

⁴⁷ Tamże, s. 209, w. 2-7.

Charakterystyka młodego Bolesława Krzywoustego odbywa się według podobnych zasad. Nie uległ on pokusom bezużytecznych zabaw z psami i ptakami, lecz starał się zostać dobrym rycerzem. Nie umiejąc jeszcze o własnych siłach dosiąść konia, wyruszał już na wyprawę przeciwko wrogom (Liber II, 9)⁴⁸. W dalszych rozdziałach *Kroniki polskiej* młody Bolesław walczy z dzikimi zwierzętami: dzikiem (Liber II, 11)⁴⁹ i niedźwiedziem (Liber II, 12)⁵⁰. W kolejnym rozdziale Anonim powtarza swoje pochwały względem Bolesława pisząc, że „nie oddawał się próżnemu zbytkowi”, lecz walczył z wrogiem na czele nielicznego wojska (Liber II, 13)⁵¹. Dalsze rozdziały *Kroniki polskiej* są poświęcone wyprawom zbrojnym Bolesława Krzywoustego jeszcze przed jego pasowaniem na rycerza (Liber II, 14-5)⁵². Postacie Jugurty i Bolesława reprezentują cechy dobrze zapowiadających się młodych książąt. Obydwaj ćwiczą się w rzemiośle wojennym, uczestniczą w polowaniach, kształtują sprawność fizyczną i umysłową oraz nie oddają się zbędnym zabawom.

Przedstawię pokrótce jeszcze inne wydarzenia o podobnych analogiach; u kronikarza polskiego dotyczące Bolesława i jego przyrodniego brata Zbigniewa, a u Sallustiusza Jugurty i jego dwóch stryjecznych braci. Sytuacja Jugurty według Sallustiusza jest niekorzystna. Mimo że był starszym od dwóch synów Micypsy, to jednak był tylko jego adoptowanym synem. Również Zbigniew, jako syn księcia polskiego Władysława Hermana zrodzony z nałożnicy, mimo starszeństwa nie miał wielu szans na zachowanie władzy.

Po powrocie z Saksonii Zbigniew znalazł potrzebne mu w walce z ojcem i Sieciechem poparcie u komesa Wrocławia Magnusa. Władysław Herman wysłał do Magnusa posłów, aby przekonać go o jego złej decyzji. Po zbliżeniu się Władysława do Wrocławia wobec zmiany nastrojów możnych tego miasta, Zbigniew uciekł do Kruszwicy (Liber II, 4)⁵³. Tam posiłkowany „poganami” stoczył bitwę z wojskami swego ojca. Znamienny jest u Anonima wizerunek pola bitewnego po walce: „Tantum enim humani cruoris ibi sparsum fuit, tantumque cadaverum in lacum castello contiguum corrui... Sicque Crusuicz, diviciis prius et militibus opulentum, ad instar pene desolacionis est

⁴⁸ Anonim, dz. cyt., s. 76, w. 2-10.

⁴⁹ Tamże, s. 76, w. 21-22, s. 77, w. 1-15.

⁵⁰ Tamże, s. 77, w. 17-25.

⁵¹ Tamże, s. 78, w. 2-7.

⁵² Tamże, s. 78, w. 13-18, s. 79, w. 1-13.

⁵³ Tamże, s. 68-71.

redactum” (Liber II, 5)⁵⁴. W *Wojnie z Jugurtą* bohater Sallustiusza uciekł do Getulów i nakłonił króla Mauretanii Bokchusa do wojny z Rzymianami (Iug. LXXX, 1-7). Metellus, wódz rzymski, wysłał posłów do Bokchusa z żądaniem nie wszczynania wojny (Iug. LXXXIII, 1-3). Wkrótce nowy wódz rzymski Mariusz rozpoczął działania zbrojne i zdobył miasto Kapkę, „...inter ingentis solitudines oppidum magnum...” (Iug. LXXXIX, 4)⁵⁵. Ostateczna bitwa Jugurty, wspomaganego przez króla Bokchusa rozgrywa się w pobliżu Cyrty. Widok poboju jest równie wstrząsający, jak u kronikarza polskiego: „...postremo omnia, qua visus erat, constrata telis armis cadaveribus, et inter ea humus infecta sanguine” (Iug. CI, 11). O tym, że rozdział LXXX *Wojny z Jugurtą* odegrał ważną rolę w kronice Anonima świadczą niektóre podobne zwroty. Sallustiuszowy zwrot „...pauci impediverant caeci avaritia...” (Iug. LXXX, 5) K. Maleczyński zestawia z Anonima „...sed avaricia excecatus...” (Liber II, 4)⁵⁶, z kolei inny zwrot z LXXX rozdziału: „Praeterea regis Bocchi proximos magnis muneribus et maioribus promissis ad studium sui perducit...” (Iug. LXXX, 3) porównuje wydawca *Kroniki polskiej* z innym wyrażeniem Anonima: „... Setheus maiores inter eos callide promissis et muneribus attemptabat...” (Liber II, 4)⁵⁷. W innym rozdziale, mówiącym o Zbigniewie, znajduje się zwrot – „... fedus et amicitiam coniungebat...” (Liber II, 24)⁵⁸ podobny do zdania z tegoż LXXX rozdziału *Wojny z Jugurtą* – „... quod Bocchus initio huiusce belli legatos Romam miserat foedus et amicitiam petitem...” (Iug. LXXX, 4).

Właściwe podobieństwo w przebiegu akcji zaczyna się od śmierci księcia Władysława. Jeszcze przed jego zgonem kronikarz przypisuje mu mowę o przyszłym podziale ziem polskich (Liber II, 8)⁵⁹, wzorowaną na mowie króla Numidii Micypsy o przyszłym podziale Numidii (Iug. X). Władysław Herman zaczyna swój monolog od wyjaśnienia powodów decyzji wyznaczenia następcy: „Meum quidem est, ut hominis senis et infirmi, regnum inter eos dividere [Zbigniewa i Bolesława], ac de presentibus indicare...” (Liber II, 8)⁶⁰. Stan zdrowia księcia jest także opisany tuż przed jego śmiercią –

⁵⁴ Tamże, s. 72, w. 10-14.

⁵⁵ Określenie miejsca jako pustyni u Anonima *desolacio*, u Sallustiusza *solitudo*.

⁵⁶ A n o n i m, dz. cyt., s. 68, w. 6; M a l e c z y ń s k i, dz. cyt., s. 68, przypis 4.

⁵⁷ A n o n i m, dz. cyt., s. 71, w. 6-7; M a l e c z y ń s k i, dz. cyt., s. 71, przypis 4.

⁵⁸ A n o n i m, dz. cyt., s. 91, w. 16.

⁵⁹ Tamże, s. 74, w. 16, s. 75, w. 1-15.

⁶⁰ Tamże, s. 74, w. 16, s. 75, w. 1. Anonim określa mowę Władysława Hermana jako „... luculenta satis oratione...” (Liber II, 8) – tamże, s. 75, w. 16, podobnie jak mowę Zbigniewa „... luculenta oratione...” (Liber II, 16) – tamże, s. 81, w. 11, co przypomina nazwanie

„... quamvis etate debilis et infirmitate fuerit...”⁶¹, „... etate plenus et infirmitate longa detentus” (Liber II, 21)⁶². Wprowadzenie do mowy Micypsa zaczynające się od słów: „Sed ipse paucos post annos morbo atque aetate confectus quom sibi finem vitae adesse intellexeret...” (Iug. IX, 4), zarówno jak i niektóre zwroty o zbliżającej się śmierci władcy z tejże mowy (Iug. X, 1-8) np. „Nunc, quoniam mihi natura finem vitae fecit...” (Iug. X, 3) brzmi podobnie, jak opis starego polskiego księcia (ok. 60 letniego)⁶³. Władysław Herman pragnie powierzyć władzę „roztropniejszemu i zacniejszemu”, gdy Micypsa nie stawia takiej propozycji. Władysław i Micypsa zabraniają synom walki przeciwko sobie z pomocą innych ludów. W obydwu przypadkach jest to wizja prorocza, gdyż Zbigniew będzie wiązał się z Pomorzanami i Czechami, głównymi nieprzyjaciółmi Polaków, a Jugurta z królem Mauretanii Bokchusem (w zamian za obietnice terytorialne), zaś jego przyrodni brat Adherbal z Rzymianami. Po zgonie Władysława dochodzi do pierwszych sporów o podział terytoriów między Zbigniewem a Bolesławem Krzywoustym (Liber II, 21)⁶⁴. W rozdziale jedenastym *Wojny z Jugurtą* umiera król Micypsa i tutaj również po pogrzebie dochodzi do spotkania, tyżącego się podziału ziem. Rozstrzygnięcie tej drażliwej sprawy dokonywane jest w podobny sposób w obu tekstach. U Anonima „... thesaurorumque paris inter filios facta divisione regnoque Polonie vivente patre designato, sortem uterque sue divisionis habuit, Boleslaus tamen legitimus duas sedes regni principales partemque terre populosiorem obtinuit” (Liber II, 21)⁶⁵. U Sallustiusza natomiast: „Primo conventu, quem ab regulis factum supra memoravi, propter dissensionem placuerat dividi thesauros finisque imperi singulis constitui...” (Iug. XII, 1)⁶⁶. Po pierwszych uzgodnieniach między braćmi Jugurta morduje jednego z nich – Hiempsala (obcina mu głowę), po czym drugi jego brat Adherbal ucieka do Rzymu. Tam dokonuje się drugi podział terytoriów: „In

przez Sallustiusza mowy Marka Tuliusza Cyncerona „... orationem... luculentam...” (Cat. XXXI, 6). Zob. Z n a m i r o w s k i, dz. cyt., s. 29; P l e z i a, *Kronika Galla*, s. 125; M a l e c z y Ń s k i, dz. cyt., s. 75, przypis 9.

⁶¹ A n o n i m, dz. cyt., s. 88, w. 5-6.

⁶² Tamże, s. 88, w. 12-3.

⁶³ O. B a l z e r, *Genealogia Piastów*, Kraków 1895, s. 99-101 – według niego Władysław Herman urodził się między 1040 a 1041 rokiem, a umarł w 1102 roku; nowsze badania przesuwają datę jego urodzin na okres między 1042 a 1044 rokiem – K. J a s i Ń s k i, *Rodowód pierwszych Piastów*, Warszawa 1991, s. 159-62.

⁶⁴ A n o n i m, dz. cyt., s. 88, w. 15-17: „Advenientes autem ambo fratres, adhuc inse-pulto patre magnum inter se pene de divisione thesaurorum et regni discidium habuerunt...”

⁶⁵ Tamże, s. 88, w. 20-22, s. 89, w. 1-2.

⁶⁶ Z n a m i r o w s k i, dz. cyt., s. 39.

divisione quae pars Numidiae Mauretanium attingit, agro virisque opulentior, Iugurthae traditur, illam alteram specie quam usu potior, quae portuosior et aedificiis magis exornata erat, Adherbal possedit” (Iug. XVI, 5). Niepogodzony z tą decyzją „acer, bellicosus” (Iug. XX, 2) Jugurta atakuje „... quietus, inbellis, placido ingenio, opportunus iniuriae, metuens magis quam metuentus” (Iug. XX, 2) Adherbala w jego dzielnicę. Adherbal chroni się w Cyrcie, mieście zamieszkałym przez Rzymian, by później po namowach poddać miasto za gwarancją nietykalności osobistej, czekając na rozsądzenie komisji rzymskiej. Jugurta łamie jednak obietnicę – poddaje torturom i zabija Adherbala. Dziwnie zbieżny z tym opisem jest porządek wydarzeń w kronice Anonima. Po kilkakrotnym niewywiązywaniu się z obietnic brata *belliger* Bolesław (Liber II, 37)⁶⁷ atakuje Zbigniewa, który ucieka na Mazowsze. Po zdobyciu grodów Zbigniewa, Bolesław ustanawia go lennikiem z terenu Mazowsza. Wkrótce potem Bolesław z zaskoczenia, zimową porą wypędza Zbigniewa z jego dzielnicę (Liber II, 41)⁶⁸. Zbigniew z posiłkami czeskimi płądruje Śląsk, lecz zostaje pokonany przez miejscową ludność (Liber II, 50)⁶⁹. Po prośbach Zbigniewa Bolesław obiecuje mu wydzielenie dzielnicę (wcześniej Krzywousty dał część swego dziedzictwa najmłodszemu z braci – Sobiesławowi). Niestety wbrew obietnicom Bolesław „wyrządza zło” przybyłemu do Polski Zbigniewowi „satis humili, satisque simplici” (Liber III, 25)⁷⁰, słuchając doradców, oskarżających Zbigniewa o czyhanie na życie Bolesława.

Zestawienie wydarzeń w Numidii po śmierci Micypsy u Sallustiusza i po śmierci Władysława Hermana u Anonima potwierdza podobieństwa w przebiegu kolejnych wydarzeń⁷¹. Sprawia to wrażenie, że Anonim znał dobrze ten długi fragment z dzieła Sallustiusza i w podobny sposób „wyreżyserował” przebieg wypadków w Polsce.

Są jeszcze dalsze zbieżności akcji dzieł rzymskiego pisarza i średniowiecznego kronikarza, np. kończące rozdział wyrażenie „... sed hoc in medio disseramus et ut in Ungaria receptus fuerit disseramus” (Liber I, 27)⁷² przypomina ostatni akapit z rozdziału dziewiętnastego *Spisku Katyliny* Sallustiusza: „Nos eam rem in medio relinquemus. De superiore coniuratione sati dictum”

⁶⁷ Anonim, dz. cyt., s. 107, w. 5.

⁶⁸ Tamże, s. 111, w. 4-13.

⁶⁹ Tamże, s. 119, w. 17-21.

⁷⁰ Tamże, s. 156, w. 12.

⁷¹ Znamirowski, dz. cyt., s. 25, 34, 38.

⁷² Anonim, dz. cyt., s. 53, w. 6.

(Cat. XIX, 5)⁷³. Nie byłoby to zaskakujące, gdyby nie kontekst, w jakim pojawia się to zdanie. W obydwu przypadkach mamy do czynienia z niedopowiedzeniem wypadków – u Anonima dotyczących zabójstwa biskupa, u Sallustiusza zabójstwa Pizona. Kronikarz polski nie rozstrzyga dokładnie powodów morderstwa, dostrzegając winę zarówno ze strony króla Bolesława Szczodrego, jak i biskupa (Liber I, 27)⁷⁴. Sallustiusz również nie rozwiązuje sprawy Gnejusza Pizona, pomagającego Katylinie w nieudanym przechwyceniu władzy – podejrzania padają na towarzyszącą mu konnicę Hiszpanów, nie mogącą ścierpieć jego okrutnych rządów oraz na klientów wrogiemu mu „władcy Rzymu” Pompejusza (Cat. XIX, 3-5).

Także opisy starć zbrojnych u Anonima są podobne do Sallustiuszowych⁷⁵. Anonim pisze, że pod Nakłem Bolesław Krzywousty zostaje zaskoczony przez Pomorzan, którzy wbrew swemu zwyczajowi zsiadają z koni i walczą jak piechurzy: *Dimissis igitur equis, ut adequato periculo fiducia cunctis et audacia maior esset, nullam viam vel semitam vel semitam gradientes, sed ferarum lustra condenasque silvarum irrumpentes. . . quasi sorices de latibulis emergerunt* (Liber III, 1)⁷⁶. Jeden ze zwrotów pochodzący z LIX

⁷³ Z n a m i r o w s k i, dz. cyt., s. 25; M a l e c z y ń s k i, dz. cyt., s. 53 podaje obok omawianego fragmentu z Sallustiusza również cytaty z *Kroniki Sulpicjusza Sewera* (V w. Liber I, Caput 28, 7) – S e v e r u s S u l p i c i u s, *Chronica*, ed. K. Halm, w: *Corpus Scriptorum Ecclesiasticarum Latinorum*, t. I, Wiedeń 1866, s. 31-32.

⁷⁴ A n o n i m, dz. cyt., s. 52, w. 19, s. 53, w. 1-7.

⁷⁵ Pominęte zostały wszelkie drobniejsze zbieżności podawane przez I. Znamirowskiego: np. Jugurta po wdarciu się Rzymian do Numidii starał się organizować zasadzki na wojsko rzymskie, niszcząc paszę i źródła wody (Iug. LV, 6); podobnie Bolesław Krzywousty atakował cesarza, zabijając każdy większy oddział Niemców szukających żywności i wody (Liber III, 10 – A n o n i m, dz. cyt., s. 137, w. 16-20, s. 138, w. 1-5); zob. Z n a m i r o w s k i, dz. cyt., s. 16. Przy opisywaniu oblężenia Nakła Anonim mógł wzorować się na podziale stosowanym przez Sallustiusza, który rozróżnia dwa rodzaje umocnień: sztuczne i naturalne (zob. Iug. LXXXVII, 1) – np. Zama oblężona przez Mariusza jest zaliczona do tych pierwszych: „Id oppidum in campo situm magis opere quam natura munitum erat...” (Iug. LVII, 1), a Nakło oblegane przez Bolesława Krzywoustego do tych drugich: „Boleslaus obsidebat castrum antiquissimum, / Viris, armis, [et] nature situ munitissimum...” (Liber III, Epilogus – A n o n i m, dz. cyt., s. 124, w. 4-5); „Quoddam namque castrum nomine Nakel in confinio Polonie ac Pomoranie paludibus et opere firmum constat...” (Liber III, 1 – tamże, s. 126, w. 21, s. 127, w. 1); zob. Z n a m i r o w s k i, dz. cyt., s. 10, 12, 17). Anonim dzieli wojsko Bolesława Krzywoustego wyruszające na Kołobrzeg na korpus główny i siły posiłkowe, zabezpieczające tyły: „... aciebusque retro duabus in subsidio collocatis...” (Liber II, 28 – A n o n i m, dz. cyt., s. 95, w. 11-12) i czyni to w sposób zbliżony do Sallustiusza, u którego podobnie wygląda układ wojsk Katyliny przed decydującą bitwą – „... reliquarum signa in subsidio artius collocat” (Cat. LIX, 2); „... post eas ceterum exercitum in subsidiis locat...” (Cat. LIX, 5).

⁷⁶ A n o n i m, dz. cyt., s. 127, w. 12-6.

rozdziału *Spisku Katyliny*: „Dein remotis omnium equis, qui militibus exaequato periculo animus amplior esset...” (Cat. LIX, 1) i dotyczący odebrania przez Katylinę koni swoim żołnierzom jest stosunkowo bliski powyższemu fragmentowi *Kroniki polskiej*, omawiającemu manewr Pomorzan⁷⁷. Podobne posunięcie wojsk znamy z *Wojny z Jugurtą*. W rozdziale LIX *Wojny z Jugurtą* Sallustiusz opisuje, jak to niespodziewanie, w czasie oblężenia przez Metellusa miasta, Jugurta atakuje od tyłu wojska rzymskie. Pisarza rzymskiego dziwi fakt, że wbrew swym zwyczajom konnica Numidów tuż po ataku nie rozpiezchła się, lecz współpracując z piechotą prowadziła zaciętą bitwę napadając Rzymian z ukrycia (*ex occulto* Iug. LIX, 2-3).

Rozdział LIX *Spisku Katyliny* prawdopodobnie wpłynął na dzieło Anonima, a kolejne podobne wyrażenia zdają się to potwierdzać. W liście do trzeciej księgi utworu Anonima tuż przed omawianym ustępem z rozdziału pierwszego tejże księgi pojawia się fragment: „... ita militie vel victoriae regum atque ducum ad virtutem militum animos accendunt...” (Liber III, Epistola)⁷⁸ zbliżony do wyrażenia z rozdziału LIX *Spisku Katyliny*: „... eo commemorando militum animos accendebat” (Cat. LIX, 6)⁷⁹, a jeszcze wcześniej zwrot Anonima „... aciebusque retro duabus in subsidio collocatis...” (Liber II, 28)⁸⁰ przypomina zdanie Sallustiusza: „... reliquarum signa in subsidio artius collocat” (Cat. LIX. 3)⁸¹.

Oblężenie Czarnkowa w dziele Anonima przedstawia się w następujący sposób: „... machinis diversi generis preparatis, turribusque castellana munitione preminencioribus elevatis, armis tamdiu ac instrumentis oppidum impugnavit...” (Liber II, 44)⁸². Jugurta walcząc pod Cyrta zdobywał miasto w zbliżony sposób: „... oppidum circumscedit vineis turribusque et machinis omnium generum expugnare adgreditur...” (Iug. XXI, 3)⁸³.

Opis pustoszenia ziemi Pomorzan przez rycerzy Bolesława Krzywoustego (Igitur belliger Bolezlauus per illam barbaram nationem passim discurrens p r e d a m i n m e n s a m c e p i t, viros et mulieres, pueros et puellas, servos et ancillas innumerabiles captivavit, e d i f i c i a v i l l a s q u e c o n c r e m a v i t... Liber III, 24)⁸⁴ podobny jest do opisu niszczenia

⁷⁷ Z n a m i r o w s k i, dz. cyt., s. 9, 14, 40; M a l e c z y ń s k i, dz. cyt., s. 127.

⁷⁸ A n o n i m, dz. cyt., s. 122, w. 12-14.

⁷⁹ M a l e c z y ń s k i, dz. cyt., s. 122, przyp. 5.

⁸⁰ A n o n i m, dz. cyt., s. 95, w. 11-12.

⁸¹ M a l e c z y ń s k i, dz. cyt., s. 95, przyp. 7.

⁸² A n o n i m, dz. cyt., s. 114, w. 17-20.

⁸³ Z n a m i r o w s k i, dz. cyt., s. 40; M a l e c z y ń s k i, dz. cyt., s. 114, przyp. 4.

⁸⁴ A n o n i m, dz. cyt., s. 154, w. 8-11.

ziem Adherbala przez Jugurtę (... multos mortalis cum pecore atque alia praedacavit, aedificia incendit, pleraque loca hostiliter cum equitatu accedit... Iug. XX, 3)⁸⁵.

W świetle tego wydaje się, że utwory Sallustiusza odegrały dużą rolę w kształtowaniu się dzieła Anonima. Współczesny kronikarzowi polskiemu Kosmas, autor *Kroniki Czechów* pisał swój utwór, tak jak Anonim wzorując się na Sallustiuszu w układzie mów⁸⁶, ale jego zapożyczenia z dzieł Sallustiusza są poza tym nieznaczące. Dla przykładu przedwczesne rozpoczęcie spisku przez Katylinę spowodowało, że wedle opinii Sallustiusza nie popełniono zbrodni najgorszej od założenia Rzymu („... eo die post conditam urbem Romam pessimum facinus patratum foret” Cat. XVIII, 8). Kosmas o zakończeniu walk króla Wratysława z synem Brzetysławem pisze, że dzięki temu uniknięto największej zbrodni od założenia grodu Pragi („Et prefecto illa tempestate post conditam urbem Pragae pessimum facinus patratum fuisset...” Liber II, 47)⁸⁷. W innym wypadku podczas debaty w senacie Katylinina nie wytrzymuje i mówi: „Quoniam quidem circumventus, inquit, ab animicis praeceps agor, incendium meum ruina restinguam” (Cat. XXXI, 9). Tak samo zachowuje się niewynagrodzony przez księcia Borzywoja książę Świętopełk mówiąc: „Incendium meum ruina extinguiam” (Liber III, 16)⁸⁸.

W dziele Anonima I. Znamirovski dopatrywał się ponad 150 zapożyczeń z dzieł Sallustiusza. Przypadkowość ich występowania zdaje się wskazywać na bardzo dobre opanowanie języka pisarza rzymskiego przez dziejopisarza polskiego. Zaznaczyć też trzeba, że *Spisek Katyliny* i *Wojna z Jugurtą* mogły pomóc kronikarzowi w przekładaniu własnych myśli na język łaciński. Wartość historyczna pierwszej *Kroniki polskiej* nie maleje jednak z tego powodu. Zdania Sallustiusza były bowiem dla pisarza polskiego wzorem dobrych sformułowań, pomocnych w jego własnej pracy przy opisywaniu podobnych sytuacji.

Anonim w sposób rzucający się w oczy przetwarzał mowy Sallustiusza. Nie odbiegał on w zwyczaju od innych kronikarzy, w tym między innymi od Kosmasa z Pragi. Największe znaczenie miała przemowa Katyliny przed

⁸⁵ Znamirovski, dz. cyt., s. 33.

⁸⁶ M. Wojciechowska, *Wstęp*, w: Kosmas, *Kronika Czechów*, tłum. i oprac. też, Warszawa 1968, s. 54.

⁸⁷ Kosmas, dz. cyt., s. 154, w. 35-36.

⁸⁸ Tamże, s. 179, w. 22.

decydującą bitwą (Cat. LVIII)⁸⁹. Na niej wzorowane są zarówno 2 mowy przedbitewne, jak i trzy odezwy występujące u Anonima: mowa Bolesława Chrobrego przed bitwą z Rusinami (Liber I, 7), odezwa Kazimierza Odnowiciela przed bitwą z Pomorzanami (Liber I, 21), odezwa Bolesława Krzywoustego do rycerzy przed walką z Pomorzanami (Liber II, 28), odezwa Bolesława Krzywoustego przed bitwą z Pomorzanami (Liber III, 1) i mowa Bolesława Krzywoustego przed bitwą nad Trutiną (Liber III, 23). Dla porównania, w kronice Kosmasa na mowie Katyliny są wzorowane 2 mowy: mowa Tyra przed bitwą z Łączanami (Liber I, 12) i mowa Świętopełka po nieudanej wyprawie do Czech (Liber III, 17). Obaj pisarze średniowieczni naśladowali wzorcową mowę Sallustiusza w podobny sposób. Mimo że Kosmas rzadziej korzystał z wyuczonych schematów, na co mógł mieć wpływ podeszły wiek pisarza, to jednak w wypadku mowy Katyliny zachował się jak wytrawny znawca i równie umiejętnie, jak kronikarz polski, transponował jej wybrane fragmenty.

Mowa Bolesława Chrobrego przed bitwą z Rusinami, występująca w *Kronice* Anonima, zaczyna się od wstępu (*exordium, proemium*): „Non est opus probos et expertos diu milites cohortari, / Nec triumphum sese nobis offerentem retardari...” (Liber I, 7)⁹⁰. Także w *Kronice* Kosmasa na początku mowy rycerz Tyro oznajmia, że nie wolno dodawać męstwa wojsku słowami, gdyż nie godzi się księciu tego robić tuż przed bitwą (Liber I, 12)⁹¹. W podobny sposób w dziele kanonika praskiego przekonuje swoich rycerzy Świętopełk, który pod Pragą wygłasza krótką mowę (Liber III, 17)⁹². W dodatku Świętopełk wie, że nie przekona bojaźliwych i gnuśnych. Pociesza go jednak myśl, że ich śmierć będzie gorsza niż odważnych rycerzy (Liber III, 17)⁹³.

Początki tych mów są przetworzeniem *proemium* mowy Katyliny: „Compertum ego habeo, milites, verba virtutem non addere, neque ex ignavo stre-

⁸⁹ „Każdy kronikarz potrzebujący literackiego modelu dla własnej mowy, która ośmielała by żołnierzy przed walką, miał do dyspozycji mowę Katyliny” (tłum. własne) – B. S m a l e y, *Sallust in the Middle Ages*, w: *Classical Influences on European Culture A. D. 500-1500*, ed. by R. Bolgar, Cambridge 1971, s. 170.

⁹⁰ A n o n i m, dz. cyt., s. 24, w. 10-1.

⁹¹ „... stans in eminentiori loco concionaretur ad milites Tyro: Si fas, inquit, esset duci verbis addere virtutem non addere, multiplicibus vos tenerem sermonum ambagibus. Sed quia hostis ad oculum stat et breve ad exhortandum extat, Fas mihi sit vos vel paucis succendere dictis” – C o s m a s, dz. cyt., s. 26, w. 34-35, s. 27, w. 1-4.

⁹² Quamvis non vacet modo, ut prolixo utar alloquio, pro re tamen pauca loquar, ne mortis occasionem timere alicui videar – tamże, s. 181, w. 3-5.

⁹³ Timidis enim et ignavis, quibus misera vita habetur suavis, aptissima mors est, fori autem viro mortem subiro in prelio dulcius est nectare liquido – tamże, s. 181, w. 5-8.

num neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri” (Cat. LVIII, 1).

Wojsko Bolesława Chrobrego u Anonima jest prawie (*probus*), doświadczony (*expertus*) i okazujące siłę ciała i ducha (*vires corporis animique virtutem exercendi*), a rycerze Świętopełka nie są ani bojaźliwi, ani gnuśni (*timidis enim et ignavis*), natomiast wojsko Katyliny u Sallustiusza nie może być ani leniwe (*ignavus*), ani bojaźliwe (*timidus*), lecz powinno okazać się przedsiębiorcze (*strenuus*) i dzielne (*fortis*) oraz odważne z natury i obyczajów (*animo audacia natura aut moribus*)⁹⁴. Dodać należy, że przed wygłoszeniem mowy u Anonima pada znamienne określenie wodza Bolesława Chrobrego jako *non sicut ignavus et timidus, sed ut audax et providus* (Liber I, 7)⁹⁵. Dostrzec można wyraźne zbieżności wśród określeń walczących – u każdego z pisarzy (Sallustiusza, Anonima, Kosmasa) występują epitety *ignavus* i *timidus*, a różnice między *audax* a *fortis*, *providus* a *strenuus* czy *vires corporis animique* a *animo audacia natura aut moribus* są minimalne (Anonim – Sallustiusz). Pisarz rzymski używa w opisie cech wojska Katyliny antytez, które były jednym z częstszych środków wykorzystywanych w mowach⁹⁶ i też jednym z ważniejszych środków stylistycznych w dziełach Anonima i Kosmasa⁹⁷.

W nieco odmiennym początku odezwy Bolesława Krzywoustego do rycerzy przed walką z Pomorzanami (Liber II, 28)⁹⁸ Anonim wymienia te same cechy wojów, jak w mowie Bolesława Chrobrego z księgi pierwszej, mianowicie cechuje ich prawość (*probitas*) oraz znana z mowy Katyliny odwaga (*audacia*). Wcześniej wyjaśnione zostaje, że krótka mowa spełnia lepiej zamierzone zadanie (Liber II, 28)⁹⁹. Po raz wtóry podobny zwrot (*verba paucissima*) występuje u Anonima przed odezwą Bolesława Krzywoustego w księdze trzeciej, rozdziale pierwszym¹⁰⁰. Tam także powtarza się wyrażenie

⁹⁴ W *Wojnie z Jugurtą* Sallustiusza (Iug. XLIX, 3) Jugurta wskazuje, że jego armia jest gotowa do walki (*paratus*) i czujna (*intentus*).

⁹⁵ Anonim, dz. cyt., s. 24, w. 9.

⁹⁶ M. Korolko, *Sztuka retoryki*, Warszawa 1990, s. 111-112.

⁹⁷ Plezia, *Kronika Galla*, s. 112-114.

⁹⁸ „Ni vestram, inquit, milites expertam probitatem et audaciam habuissem, nequaquam retro tantam meorum multitudinem dimissem, nec cum paucis usque ad maritima pervenissem” – Anonim, dz. cyt., s. 95, w. 17-19.

⁹⁹ „At Bolezlauus suos breviter adhortatur, unde quisque satis ad audaciam provocatur” – tamże, w. 16-17.

¹⁰⁰ „Nec mora Bolezlauus inpiger educit agmina, sic verbis paucissimis commonendo” – tamże, s. 128, w. 9-10.

o znikomym znaczeniu roli przemowy nastawionej *ad auditorem* (Liber III, 1)¹⁰¹. Źródłem tej myśli może być cytowany już fragment z mowy Katyliny o tym, że słowa nie dodają męstwa (... *verba virtutem non addere...* Cat. LVIII. 1).

Opowiadanie historyczne (*narratio*) w zestawieniu z mową przedbitewną Katyliny (Cat. LVIII) nie zajmuje zbyt wiele miejsca w mowie Bolesława Chrobrego, pióra Anonima (Liber I, 7). Chrobry wskazuje jedynie na potęgę swego państwa wynikłą ze zwycięskich kampanii, co pociąga za sobą nagromadzenie wielu bogactw¹⁰². Wywód Katyliny na temat jego sytuacji jest dłuższy. Opisuje on mianowicie klęskę swych wojsk pod dowództwem Lentulusa, obecną sytuację wojska – okrążenie przez dwie wrogie armie oraz przyczyny tego. W innych mowach przedbitewnych Anonima opowiadanie historyczne jest zwykle bardzo krótkie, gdyż kronikarz nie widział potrzeby rozwijania tekstu, skoro wypadki powodujące bitwę były relacjonowane w trakcie zasadniczego opowiadania. Tak jest w odezwie Kazimierza Odnowiciela do rycerzy przed bitwą z Pomorzanami, gdzie potyczka ma być ostatnią kończącą zmagania z poganami (Liber I, 21)¹⁰³. W mowie z początku księgi trzeciej Bolesław Krzywousty wspomina o wcześniejszych wojnach i wyprawach, nie wymieniając ich (Liber III, 5)¹⁰⁴. Jedynie na zakończenie tej księgi w mowie Bolesława Krzywoustego przed bitwą nad Trutiną rys historyczny jest obszerniejszy (Liber III, 23)¹⁰⁵, gdyż Anonim niespodziewanie rozwija dzieje konfliktu polsko-czeskiego, co od razu wyraża się w podobnych zwrotach z Sallustiuszowymi. Bolesław zaczyna mówić o krzywdach wyrządzonych Polakom przez Czechów słowami: „Et cum prelium inieris memores estote...” (Liber III, 23)¹⁰⁶, gdy Katylina zaczyna od wyrażenia powodów walki w zwrocie: „... et, cum proelium inibitis meminieritis...” (Cat. LVIII, 8)¹⁰⁷.

¹⁰¹ „Vestra probitas et imminentis periculi necessitas, amorque patrie magis quam oratio mea vos invictissimi iuvenes, exhortentur” – tamże, s. 128, w. 10-12.

¹⁰² Tamże, s. 24, w. 12-16.

¹⁰³ Tamże, s. 47, w. 5-8.

¹⁰⁴ Tamże, s. 134, w. 6.

¹⁰⁵ Tamże, s. 149, w. 19-24, s. 150, w. 1-6.

¹⁰⁶ Tamże, s. 153, w. 2-3.

¹⁰⁷ Z n a m i r o w s k i, dz. cyt., s. 34, 41; M a l e c z y ń s k i, dz. cyt., s. 150, przyp. 1.

Narracja w mowach przedbitewnych Kosmasa¹⁰⁸, z tych samych powodów co u Anonima, nie jest zbyt długa. Zastępuje ją natomiast obszerna argumentacja zaczerpnięta z mowy Katyliny.

W mowach przedbitewnych argumentacja ma na celu przekonać własne wojsko o pewnym zwycięstwie. Bolesław Chrobry przed walką z Rusinami w *Kronice* Anonima (Liber I, 7) wspomina o ufności „w miłosierdzie Boże” i „w wypróbowaną dzielność” własnych rycerzy¹⁰⁹. Klęska – jak mówi – jest gorsza niż śmierć, gdyż przegrani stają się sługami swoich panów, w tym wypadku Rusinów i ponoszą karę za wyrządzone zło¹¹⁰. Katyliną w dziele Sallustiusza przed ostatnią swą bitwą podaje zbieżne powody walki. Wzywa żołnierzy, by byli „dzielni i gotowi” (Cat. LVIII. 8)¹¹¹, gdyż walczą o „bogactwo, honor, sławę, wolność, ojczyznę [...] życie” (Cat. LVIII. 8-11)¹¹². Jeśli zaś nie przystąpią do walki, wtedy przegrają wszystko, gdyż w niewoli „zginą wyrżnięci jak bydło” (Cat. LVIII, 21)¹¹³.

Kosmas powtarza w mowie Tyra o wiele więcej argumentów z mowy Katyliny niż Anonim, nawet kolejność argumentów u Sallustiusza i Kosmasa jest podobna. Sallustiusz wyjaśnia naczelną przyczynę walki, jaką jest obrona ojczyzny i wolności (Cat. LVIII, 8)¹¹⁴. Kosmas dorzuca jeszcze od siebie konieczność walki za lud i o ostateczne zbawienie, gdy Sallustiusz zgodnie z przesłankami swego dzieła pozostaje przy obronie honoru i życia¹¹⁵. Dalej z kolei przetransponowany jest argument Sallustiusza o odwadze – murze, powstrzymującym wrogów („audacia pro muro habetur” – Liber I, 12)¹¹⁶;

¹⁰⁸ Wśród nich odezwa Świętopełka jest tylko z nazwy mową przedbitewną, gdyż nie ma po niej żadnej bitwy. Tym bardziej zrozumiałą jest brak w niej narracji, a nawet rozwiniętej argumentacji.

¹⁰⁹ „Sed de Dei misericordia vestraque probitate comperta confido...” – A n o n i m, dz. cyt., s. 24, w. 16-17.

¹¹⁰ „Sin vero victi, quod non credo, fueritis, cum sitis domini, servi Ruthenorum et vos et filii vestri eritis et insuper penas pro illatis iniuriis turpissime rependetis” – tamże, s. 24, w. 21-23.

¹¹¹ „Qua propter vos moneo uti forti atque parato animo sitis...”

¹¹² „... cum proelium inibitis, meminertis vos divitias, decus, gloriam, praeterea libertatem atque patriam in dextris portare [...] nos pro patria, pro libertate, pro vita certamus...”

¹¹³ „... neu capti potuis sicuti pecora trucidemini...”

¹¹⁴ „... meminertis vos divitias, decus, gloriam, praeterea libertatem atque patriam in dextris vestris portare”.

¹¹⁵ „Illi paucorum pugnant pro gloria, nos pro patria dimicamus et populi atque nostra libertate et salute ultima...” (Liber I, 12) – C o s m a s, dz. cyt., s. 27, w. 6-8; „... nos pro patria, pro libertate, pro vita certamus, illis supervacuaneum est pro potentia paucorum pugna-re” (Cat. LVIII, 11).

¹¹⁶ Tamże, s. 27, w. 14.

Cat. LVIII, 17). Kolejny argument Sallustiusza Kosmas przekazuje w prosty sposób. Pisze najpierw nie o odwadze, lecz o strachu („... in prelio timor officit animo...” Liber I, 12)¹¹⁷, który niekorzystnie wpływa na morale żołnierzy. Sallustiusz wkłada w usta Katyliny bardziej dosadne słowa. Strach zostaje zasygnalizowany we wprowadzeniu („... timor animi auribus officit” Cat. LVIII, 2), a rozwinięty kilkanaście wersów dalej, gdzie jest mowa o największej zbrodni żołnierza i najdotkliwszym ciosie w bitwie dla walczących – o ucieczce. Sallustiusz nie pisze, że powoduje ją strach ale domyśleć się trzeba, że o niego mu chodzi (Cat. LVIII. 15-17)¹¹⁸.

Nie tylko mowie Bolesława Chrobrego przed bitwą z Rusinami w *Kronice* Anonima brakuje prawidłowego rozwinięcia (*narratio*), lecz także jest ona pozbawiona właściwego zakończenia (*conclusio, epilogus*), jakie występuje w mowie Katyliny. Zakończenia mów występują natomiast w dziele kanonika czeskiego. W mowie Tyra (Liber I, 12) Kosmas nawiązuje do wcześniej zaprezentowanych argumentów, reasumując je – należy walczyć do końca, gdyż jest to jedyna szansa na lepszą przyszłość. Za tym w mowie Tyra przemawia straszna wizja gwałconych żon i zabijanych dzieci¹¹⁹. *Conclusio* z wspomnianej mowy Świętopełka jest całkowitą transponacją zakończenia mowy Katyliny – zwycięstwo oznacza dostatki, przegrana bohaterską śmierć¹²⁰. Los pojmanych jest postrachem, zwycięstwo chlubą, klęska krwawą przegraną (Liber III, 17)¹²¹.

W mowach Anonima występują też pomniejsze związki z mową Katyliny. Wspominana już wcześniej odezwa Kazimierza Odnowiciela (Liber I, 21), „męża wymownego i doświadczonego” (*vir eloquens et peritus*) z powodu swojego krótkiego i poetyckiego charakteru nie wiąże się w zbyt wielu ele-

¹¹⁷ Tamże, s. 27, w. 9-15.

¹¹⁸ „Si haec relinquere voltis, audacia opus est; nemo nisi victor pace bellum mutavit. Nam in fuga salutem sperare, cum arma, quibus corpus tegitur, ab hostibus avorteris, ea vero dementia est. Semper in proelio eis maxumum timent, audacia pro muro habetur”.

¹¹⁹ C o s m a s, dz. cyt., s. 27, w. 15-21.

¹²⁰ „Nam ego olim mecum deliberavi aut potiri pane et honore potiori aut pugnando honeste succumbere morti” – tamże, s. 181, w. 8-10.

¹²¹ Tamże, s. 181 w. 10-15: „Sed vobis sola nunc est mors ista cavenda, ne quis vestrum captus et manibus post terga ligatus atque spectaculum hostibus factus, veluti bos ad victimam ductus, cadat securi peremptus. Victis enim una est victoria et digna laude memoria, ne incruenta hostibus contingat victoria”. Katyliną wyraża te myśli w następujący sposób: „Quod si virtuti vestrae fortuna inviderit, cavete inulti animam amittatis, neu capti potius sicuti pecora trucidemini quam virorum more pugnantes cruentam atque luctuosam victoriam hostibus relinquatis” (Cat. LVIII. 21).

mentach z mową Katyliny. Jednakże zwrot – „Mementote virtutis praeterite”¹²² odpowiada fragmentowi z mowy Katyliny: „... memores pristinae virtutis” (Cat. LVIII. 12) bądź ustępowi z *Wojny jugurtyńskiej*, gdzie Jugurta zagrzewa do walki swoich żołnierzy: „... uti memores pristinae virtutis et victoriae...” (Iug. XLIX. 2)¹²³. W tym ostatnim streszczeniu mowy Jugurty jest też ustęp o znikomości jego sił (Iug. XLIX. 2-3)¹²⁴. W większości mów armia polska jest przedstawiona jako mniejsza niż jej przeciwników i jest to z pewnością jeden z toposów stosowanych przez Anonima. Przed mową Bolesława Chrobrego ilość polskich rycerzy jest oznaczona przez wyraz *paucos* (Liber I, 7)¹²⁵. Innym razem oddział w mowie Bolesława Krzywoustego określony jest jako *parvus manus* oraz *paucos* (Liber III, 5)¹²⁶.

Między mowami przedbitwnymi z utworów Anonima, Kosmasa a przemowami Katyliny pióra Sallustiusza występują też sygnalizowane wyraźne różnice. Jedna z nich dotyczy ich długości. Anonim i Kosmas skracają w mowach charakterystykę ogólnej sytuacji do minimum, opisując ogólnie położenie terenu i ogólne powody zaistniałych zdarzeń, zaś pisarz rzymski dokładnie pokazuje w mowach przyczyny i szczegóły wydarzeń, umiejscawiając bitwę geograficznie. Może to wynikać z tego, że Sallustiusz był bliższy opisywanym wypadkom, natomiast Anonim i Kosmas w większości wiedzieli o wydarzeniach z cudzych relacji, odległych od opisywanych faktów.

Oprócz mów bitwnych w tekście Anonima jest także mowa Zbigniewa do Wrocławian (Liber II, 16). Zarówno ta mowa jak i odezwa Bolesława Krzy-

¹²² A n o n i m, dz. cyt., s. 47, w. 7. M a l e c z y ń s k i, dz. cyt., s. 47, przyp. 6.

¹²³ Zachęta Jugurty została tutaj tylko streszczona. Doświadczenia żołnierzy występują niemal w każdej z mów przedbitwnych Anonima np. „Non est opus probos et expertos diu milites cohortari, / Nec triumphum sese nobis offerentem retardari [...] Sed de Dei misericordia vestraque probitate comperta confido, quod si viriliter in certamine resistatis...” (Liber I, 7) – A n o n i m, dz. cyt., s. 24, w. 10-11, 16-17; „Mementote virtutis praeterite” (Liber I, 21) – tamże, s. 47, w. 7; „O fortissimi milites, inquiring, in multis mecum bellis et expeditionibus fatigati, nunc quoque mecum estote pro libertate Poloniae vel mori vel vivere preparati” (Liber III, 5) – tamże, s. 134, w. 5-7.

¹²⁴ „... ut prudentes cum inperitis, ne pauciores cum pluribus aut rudes cum belli melioribus manum consererent. proinde parati intetique essent signo dato Romanos...”

¹²⁵ „At rex Boleslauus videns suos milites paucos esse, hostes vero quasi centies tantum fere [...] suo milites sic affatur [...] – A n o n i m, dz. cyt., s. 24, w. 7-8.

¹²⁶ „Ego quidem iam cum tam p a r v a m a n u prelium libens contra cesarem inirem [...]. Sed quoniam ad unum de nostris restant de hostibus plus quam centum, hic est honestius residendum, quam illuc cum p a u c i s eundo presumptuose moriendum” – tamże, s. 134, w. 7-8, 10-12. Podobnie przed odezwą Kazimierza Odnowiciela Anonim pisze: „Illa enim vice Pomorani IIII legiones militum in arma ducebant, Kazimiri vero milites nec unam dimidiam adimplebant” (Liber I, 21) – tamże, s. 46, w. 19, s. 47, w. 1-2.

woustego do rycerzy przed oblężeniem Kołobrzegu (Liber II, 28) są zbudowane według schematu wziętego z mowy Katyliny do Rzymian (Cat. XX)¹²⁷. Wszystkie trzy zaczynają się od spójnika *ni*, przy czym pierwsze zwroty są podobne: w mowie Zbigniewa „Ni vestrae fidei...” (Liber II, 16)¹²⁸, w odezwie Bolesława „Ni vestram [...] milites expertam probitatem et audaciam habuissem...” (Liber II, 28)¹²⁹, w mowie Katyliny „Ni virtus fidesque vostra spectata mihi forent...” (Cat. XX. 2). Podrzędne części omawianych zdań Anonima rozpoczynają wyrazy *nequaquam* (w mowie Zbigniewa¹³⁰ i odezwie Bolesława Krzywoustego¹³¹) i *nec* (w drugim zdaniu podrzędnym odezwy Bolesława Krzywoustego)¹³², gdy u Sallustiusza są w zdaniach podrzędnych *nequiquam* i *neque* (Cat. XX, 2-3)¹³³. W dodatku drugie zdanie główne w mowie Zbigniewa rozpoczyna się od spójnika *sed* (*sed – vos*)¹³⁴, tak jak w mowie Katyliny dwa zdania główne tego fragmentu (*sed – vos*, Cat. XX, 3, 5)¹³⁵. W mowie Zbigniewa zaznaczona jest wierność słuchaczy: „Ni vestrae fidei, cives, stabilitas inviolabis nostris antecessoribus nobisque [...] nota fuisset et experta...” (Liber II, 16)¹³⁶. Wzorem dla tego stwierdzenia mógłby być utwór Sallustiusza, w którym dwukrotnie w mowie Katyliny do Rzymian jest mowa o dzielności i wierności żołnierzy: „Ni virtus fidesque vostra spectata mihi foret [...], dominatio in manibus frustra fuissent...” (Cat. XX. 2); „Sed quia multis et magnis tempestatibus vos cognovi fortis fidosque mihi...” (Cat. XX. 3).

Opowiadanie historyczne mów Zbigniewa i Katyliny różni się znacznie, lecz w obydwu mowach wszelkie nieszczęścia spadają na ludzi złych i żąd-

¹²⁷ P l e z i a, *Kronika Galla*, s. 125; M a l e c z y ń s k i, dz. cyt., s. 81, przyp. 2; Z n a m i r o w s k i, dz. cyt., s. 39.

¹²⁸ A n o n i m, dz. cyt. s. 81, w. 12.

¹²⁹ Tamże, s. 95, w. 17-18.

¹³⁰ „... nequaquam puerilis etatis inbecillatis tantis calamitatibus attentata...” (Liber II, 16) – tamże, s. 81, w. 13-14.

¹³¹ „... nequaquam retro tantam meorum multitudinem dimissem...” (Liber II, 28) – tamże, s. 95, w. 18-19.

¹³² „... nec cum paucis usque ad maritima pervenissem” (Liber II, 28) – tamże, s. 95, w. 19.

¹³³ „... neque ego per ignaviam aut vana ingenia incerta pro certis captarem”.

¹³⁴ „S e d notum constat exteris nationibus et propinquis v o s multa perpressos pro insidiis vite nostre machinantibus ab hiis...” (Liber II, 16) – A n o n i m, dz. cyt., s. 81, w. 16.

¹³⁵ „S e d quia multis et magnis tempestatibus v o s cognovi fortis fidosque mihi [...] S e d ego quae mente agitavi omnes iam antea divorsi audistis”.

¹³⁶ A n o n i m, dz. cyt., s. 81, w. 12-13.

nych władzy (Liber II, 16¹³⁷; Cat. XX, 7-8). Zarówno Wroclawianie, jak i Rzymianie entuzjastycznie reagują na przemowy wodzów, okazując im swoje poparcie (Liber II, 16¹³⁸; Cat. XXI. 1-5)¹³⁹. Odpowiedź Wroclawian ma formę mowy i dotyczy, tak jak mowa Zbigniewa, wierności, w tym wypadku wobec księcia Władysława Hermana i jego synów¹⁴⁰.

Z pozostałych mów z dzieł pisarza rzymskiego zachowały się w *Kronice* Anonima znikome ślady ich znajomości. Z mowy Katyliny do Rzymian może pochodzić wyraz tetrarchowie, pojawiający się niespodziewanie przy opisie pogrzebu Mieszka III (Liber I, 29)¹⁴¹. W mowie Katyliny występuje zdanie, które mogłoby wyjaśnić ten zwrot: „... semper i l l i s r e g e s t e t r a r c h a e v e c t i g a l e s e s s e , p o p u l i n a t i o n e s s t i p e n d i a p o n d e r e...” (Cat. XX. 7)¹⁴².

W wypadku odezwy Bolesława zdanie: *N u n c v e r o d e n o s t r i s a u x i l i u m s p e r a m u s / H o s t e s r e t r o , f u g a l o n g a , s i d e f u g a c o g i t a m u s / i n / D e o t a n u t u m e t i n a r m i s i a m s e c u r i c o n f i d a m u s*” (Liber II, 28)¹⁴³ przypomina wypowiedź Katyliny z narratio mowy przedbitewnej: „*Nam i n f u g a s a l u t e m s p e r a r e , q u o m a r m a , q u i b u s c o r p o s t e g i t u r , a b h o s t i b u s a v o r t e r i s , e a v e r o d e m e n t i a e s t*” (Cat. LVIII. 16). Obydwaj dowódcy nie spodziewają się żadnej pomocy i muszą polegać na odwadze swych żołnierzy¹⁴⁴.

Niewielka wzmianka Anonima o sławie wojennej Rzymian i Gallów: „*Numquam enim fama vel militia Romanorum vel Gallorum sic celeberrima per mundum haberetur...*” (Liber III, Epistola)¹⁴⁵ przypomina zdanie z przemowy Marka Katona (Cat. LII): „... Gallorum gentem infestissimam nomini

¹³⁷ „... gladiis ambitiosorum vel maleficiis interire... – tamże, s. 81, w. 22.

¹³⁸ Anonim, dz. cyt., s. 82, w. 3-10.

¹³⁹ U Sallustiusza następuje to po licznych obietnicach zmian.

¹⁴⁰ „Nos quidem, inquietes, fidei servare volumus fidei domino nostro naturali, patri vestro...” (Liber II, 16) – Anonim, dz. cyt., s. 82, w. 5-6.

¹⁴¹ „Nullius enim regis vel principis exitium apud etiam barbaras nationes tam diutino memore legitur conclamatum, nec exequie tetrarcharum magnificorum ita lugubres celebrantur...” – tamże, s. 56, w. 7-9.

¹⁴² Istnieje wiele innych możliwości wyjaśnienia znajomości terminu tetrarchowie przez Anonima (np. występuje on w *Pharsaliach* Lukana VII, 226-227).

¹⁴³ Anonim, dz. cyt., s. 95, w. 20-3.

¹⁴⁴ Zob. Znamirowski, dz. cyt., s. 31, podaje on dodatkowo zwrot „Nunc vero quo loco res nostrae sint, iuxta mecum omnes intellegitis” (Cat. LVIII, 5).

¹⁴⁵ Anonim, dz. cyt., s. 121, w. 13-4.

Romano ad bellum accesunt” (Cat. LII, 24)¹⁴⁶. Wydawałoby się zrozumiałe, że kronikarz znał rozdział 52 *Spisku Katyliny*, skoro w nim są wzmianki o poprzednich starciach Rzymian z Gallami, np. o sprawie Aulusa Manliusza Torquatusa, który zabił własnego syna za jego nieposłuszeństwo, jakim była bohaterska walka z Gallami (Cat. LII. 30-32), i o sytuacji za Katyliny, którego wspomagali galijscy Allobrogowie (Cat. LII, 36). W następnym rozdziale *Spisku Katyliny* Sallustiusz dodaje wiadomość, że: „... gloria belli Gallos ante fuisse” (Cat. LIII, 3), sygnalizując tym samym liczne starcia zbrojne starcia obu narodów¹⁴⁷. Jeśli po raz kolejny odniesiemy się porównawczo do czasowo bliskiego Anonimowi Kosmasa z Pragi, to zauważymy w jego dziele mniej tzw. przypadkowych podobieństw z mowami Sallustiusza. W mowie Luboszy do ludu (Liber I, 5) występują takie same argumenty, jak w przesłaniu Gajusza Manliusza, zwolennika Katyliny do senatora Quintusa Marcjusza Rexa (Cat. XXXIII). Lubosza wobec chęci wyboru przez lud księcia oznajmia, że wolność traci człowiek wraz z życiem (Liber I, 5)¹⁴⁸. Gajusz Manliusz w ten sposób usprawiedliwia wystąpienie zwolenników Katyliny, którzy powstali w obronie wolności, należnej każdemu obywatelowi (Cat. XXXIII. 4)¹⁴⁹. W innym rozdziale dzieła kronikarza czeskiego (Liber III, 7) margrabia Łużyc i Miśni Wiprecht z Groitzsch w swej przemowie do księcia Brzetysława w sprawie następstwa na biskupstwie praskim po śmierci biskupa Kosmasa wypowiada opinię, że książę powinien wysłuchiwać rad ludzi wolnych od gniewu i nienawiści, od miłosierdzia i przyjaźni (Liber III, 7)¹⁵⁰. W mowie Cezara do senatu w obronie zwolenników Katyliny (Cat. LI. 1-43) pada podobny argument, że sędziowie powinni być obiektywni i nie czuć nienawiści, sympatii, gniewu i litości (Cat. LI. 1-4).

Mowy były środkiem artystycznym stosowanym umiejętnie przez Anonima i Kosmasa z Pragi¹⁵¹. Omawiani kronikarze prawdopodobnie uczyli się

¹⁴⁶ M a l e c z y ń s k i, dz. cyt., s. 121, przyp. 8. Taki stosunek Gallów do Rzymian jest analogiczny do kontaktów Polaków z Czechami – „... cum Bohemicis, Polonorum infestissimis inimicis...” (Liber I, 18) – A n o n i m, dz. cyt., s. 41, w. 12-13.

¹⁴⁷ O wiele prostszym wyjaśnieniem wiedzy Anonima o walkach Rzymian z Gallami byłaby jego znajomość utworu Cezara *De bello Gallico*.

¹⁴⁸ „O plebs miserranda nimis, que libera vivere nescit, et quam nemo bonus nisi cum vita amittit...” – C o s m a s, dz. cyt., s. 14, w. 4-6.

¹⁴⁹ „At nos non imperium neque divitias petimus, quarum rerum causa bella atque certamina omnia inter mortalis sunt, sed libertatem, quam nemo bonus nisi cum anima simul amittit”.

¹⁵⁰ C o s m a s, dz. cyt., s. 167, w. 24-31, s. 168, w. 1.

¹⁵¹ Inną częścią utworów średniowiecznych, na której treść mają wpływ utwory pisarzy starożytnych, są przedmowy, zwane także listami. Występują one na początku każdej księgi w dziełach Anonima zwanego Gallem, a także Kosmasa z Pragi. Przedmowy podają często

pisania mów na tekście mowy Katyliny ze *Spisku Katyliny* Sallustiusza, mowy występującej przed decydującą bitwą. Anonim zdradza znajomość większości mów Sallustiusza, lecz imituje głównie mowę przedbitewną Katyliny. Kosmas wzoruje się także na tej samej mowie Katyliny i nie wykazuje żadnych zapożyczeń z innych mów rzymskiego pisarza. Nikłe korzystanie Kosmasa z pozostałych mów Sallustiusza można wytłumaczyć wiekiem kronikarza czeskiego czy większym odczytaniem w innych dziełach klasyków, ale jak wyjaśnić, że w przypadku mowy Katyliny Kosmas okazuje się lepszym naśladowcą niż Anonim (np. w mowie rycerza Tyra Liber I, 12). Wydaje się, że Kosmas z Pragi znał tylko schemat mowy Katyliny i kilka innych drobnych fragmentów jego utworów, gdy Anonim poza nimi prawdopodobnie czytał w całości utwory Sallustiusza, co też wpłynęło na jego mniejsze przykładanie wagi do wyuczonych schematów, a większe do wątków paralelnych z akcją utworów rzymskiego pisarza.

Należy dodać, że sam fakt skupienia się Anonima na postaci Bolesława Krzywoustego przypomina zasadę Sallustiusza zajmowania się głównymi bohaterami w utworach – Katyliny w *Spisku Katyliny*, Jugurty w *Wojnie z Jugurtą*. Najważniejsze dla twórcy *Kroniki polskiej* są sprawy wojenne, a przecież innymi nie zajmował się pisarz rzymski. Obaj autorzy nie przedstawiają dokładnej chronologii zdarzeń. Sformułowany ekskurs geograficzny z początku pierwszej księgi *Kroniki polskiej* w ogólnych ramach przypomina opis świata z *Wojny z Jugurtą* Sallustiusza (zwłaszcza Afryki rozdz. 17-19)¹⁵². Dodatkowo do większości kodeksów średniowiecznych z dziełami

ważne fakty z życia autorów kronik, lecz ich głównym zadaniem jest wyjaśnienie powodów pisania dzieła. Historycy rzymscy (np. Sallustiusz, Liwiusz) mieli w zwyczaju poprzedzać swe dzieła wstępami, w których wyjaśniali powody podjęcia pracy. Tak uczynił Sallustiusz, który nie nazwał ustępu poprzedzającego właściwą narrację ani przedmową, ani listem (Cat. I-IV, Jug. I-V). Między przedmowami Anonima, Kosmasa i Sallustiusza nie ma uderzających podobieństw w zwrotach i wyrażeniach frazeologicznych. Znamirowski (dz. cyt., s. 43) wyraża opinię, że pisarz w przedmowie do księgi trzeciej posługuje się zwrotami Sallustiusza, z czym po dokładnej analizie tekstu nie mogę się zgodzić). Większą rolę odgrywają w przedmowach zapożyczenia z *De arte poetica* Horacego, utworu powstałego między 23 a 13 r. p. n. Ch. Był on jednym z podstawowych traktatów teoretycznych, wykorzystywanym w szkołach rzymskich i średniowiecznych. *De arte poetica* składał się z 476 wersów luźno ze sobą związanych. Daje on wiele różnych obserwacji i porad na temat umiejętności pisania. Z tej racji, że dotyczy problemów narracji, utwór jest związany z problematyką retoryczną, która najczęściej traktowana była jako rozszerzona część gramatyki, zwanej *enarratio poetarum*. Ze względu na monotematyczność tego artykułu omijam omówienie oddziaływań tego traktatu.

¹⁵² P l e z i a, *Kronika Galla*, s. 64.

Sallustiusza dołączane były mapy świata¹⁵³. Oczywiście podobne ekskursy były powszechne w Europie średniowiecznej także w innych dziełach, np. u Jordanesa, Ottona z Freising czy Henryka z Huntingdon, i odwoływanie się wprost do opisu Sallustiusza czy map z jego kodeksów może być zawodne¹⁵⁴. Także fakt, iż dzieło Anonima jest niedokończone może nasuwać analogię do *Spisku Katyliny* Sallustiusza, ale i to oczywiście może być dziełem przypadku¹⁵⁵.

Można u Anonima zauważyć w jego recepcji dzieł Sallustiusza szczególne intensywne wykorzystanie pewnych fragmentów z utworów rzymskiego pisarza. Dotyczy to zwłaszcza rozdziałów: II, V, XXXV, LVIII-LXI *Spisku Katyliny*, zajmujących się Katyliną oraz rozdziałów LXXX, LXXXV *Wojny z Jugurtą*, gdzie znajdują się wyrażenia związane z opisem walki. Nie będziemy mieć nigdy pewności, czy Anonim znał „z pierwszej ręki” dzieła Sallustiusza. Wiele wskazuje, że tak było w istocie. Inaczej trudno byłoby wyjaśnić tak wiele zbieżności między pracami obydwu autorów.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- A n o n i m t z w. G a l l, Kronika czyli dzieje władców i książąt polskich, wyd. K. Maleczyński, w: Monumenta Poloniae Historica, seria 2, t. 2, Kraków 1952.
- Claudius C l a u d i a n u s, Opera, ed. T. Birt, w: Monumenta Germaniae Historica. Nova series. Abt. 1, Sec. 1, Bd 10, Berlin 1892.
- Cosmas P r a g e n s i s, Chronica Boemorum, ed. B. Bretholtz, w: Monumenta Germaniae Historica, nova series, Abt. 1, Sec. 6, Tl 2. Berlin 1923.
- J. C o t t o n i u s, Musica, w: Patrologiae Latina, ed. J. P. Migne, t. CL, Paris 1854, col. 1393-1430.
- I s i d o r u s, Etymologiarum libri XX. w: Patrologiae Latina, ed. J. Migne, t. LXXXII, Paris 1859, sp. 73-1054.
- Joannis S a r e s b e r i e n s i s, Opera omnia, ed. J. Giles, vol. 5, Leipzig 1989.
- Ortliebus Z w i f a l t e n s i s, Chronicon libri II, wyd. A. Bielowski, w: Monumenta Poloniae Historica, t. II, Lwów 1872, s. 1-7.

¹⁵³ J. S t r z e l c z y k, *Gerwazy z Tilbury. Studium z dziejów uczoneści geograficznej w średniowieczu*, Wrocław 1970, s. 206-207 (seria: Monografie z dziejów nauki i techniki, t. LXIV).

¹⁵⁴ P l e z i a, *Kronika Galla*, s. 64.

¹⁵⁵ Tamże, s. 72.

- Severus S u l p i c i u s, *Chronica*, ed. K. Halm, w: *Corpus sriptorum ecclesiasticorum latinorum*, t. I, Wiedeń 1866.
- C. Sallustius C r i s p u s, *Catilina, Jugurtha, Fragmenta ampliora*, ed. A. Kurfess, 9 Aufl, Leipzig 1981.

Opracowania

- B o l a f f i E., *Sallustio e la sua fortuna nei secoli*, Roma 1949.
- B u t t e n w i e s e r H., *Popular Authors of the Middle Ages: The Testimony of the Manuscripts*, „*Speculum*” 17(1942), s. 50-55.
- C l a r k D., *Rhetoric and Poetry in the Renaissance. A Study of Rhetorical Terms in English Renaissance Literary Criticism*, New York 1922.
- D e p t u ł a Cz., *Galla Anonima mit genezy Polski. Studium z historiozofii i hermeneutyki dziejopisarstwa średniowiecznego*, Lublin 1990.
- G h e l l i n c k J., *L'Essor de la littérature latine au XIIe siècle*, 2d ed, Paris 1955.
- K o r o l k o M., *Sztuka retoryki*, Warszawa 1990.
- K ü r b i s B., *Literaturoznawstwo a historiografia średniowieczna*, „*Roczniki Historyczne*” 20(1951/1952), s. 167-180.
- L a b u d a G., *Źródła historiograficzne kroniki Galla*, „*Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*” 44(1955), s. 21-22.
- L e y d e n W., *Antiquity and Authority: a Paradox in the Renaissance Theory of History*, „*Journal of the History of Ideas*” 19(1958), s. 473-492.
- L i m a n K., *Epitety dotyczące osób w „Kronice Galla”*, w: *Ars historica*, Poznań 1976, s. 341-355.
- L i m a n K., *Kilka uwag o topice w „Kronice polskiej” Galla Anonima*, „*Symbolae Philologorum Posnanensium*” 1(1973), s. 147-164.
- L i m a n K., *Porównanie w strukturze narracyjnej „Kroniki polskiej” Anonima Galla*, „*Eos*” 66(1978), s. 289-303.
- L i m a n K., *Struktura mów przed bitwą w „Kronice polskiej” Galla Anonima*, „*Symbolae Philologorum Posnanensium*” 6(1983), s. 189-209.
- M a l e c z y Ń s k i K., *Wstęp*, w: *Anonim tzw. Galla, Kronika czyli dzieje władców i książąt polskich*, wyd. tenże, w: *Monumenta Poloniae Historica*, seria 2, t. II, Kraków 1952, s. I-CXIV.
- M a l e c z y Ń s k i K., *Źródła literackie kroniki tzw. Galla anonima*, „*Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie*” 14(1934), s. 54-57.
- M a n i t i u s M., *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, w: *Handbuch der Altertumswissenschaft*, Abt. 9, Tl 2, Bd 1-3, München 1911-1931.
- P l e z i a M., *Artyzm kroniki Galla Anonima*, w: *Literatura – Komparatystyka – Folklor*, Warszawa 1968, s. 23-39.
- P l e z i a M., *Kronika Galla na tle historiografii XII wieku*, „*Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny*”, seria 2, 46(1947), nr 3, s. 1-215.
- P l e z i a M., *L'origine de la théorie du cursus rythmique au XIIe siècle*, „*Archivum Latinitatis Medii Aevi*” 39(1973), s. 5-22.
- P o h o r e c k i F., *Rytmika Kroniki Galla Anonima*, cz. 1, „*Roczniki Historyczne*” 5(1929), s. 105-69; cz. 2, „*Roczniki Historyczne*” 6(1930), s. 12-75.
- R i c h é P., *Instruction et vie religieuse dans le Haut Moyen Âge*, London 1981.
- S m a l l e y B., *Sallust in the Middle Ages*, w: *Classical Influences on European Culture A. D. 500-1500*, ed. by R. Bolgar, Cambridge 1971, s. 165-175.

- S t a w e c k a K., Imitatio w literaturze łacińskiej – uwagi praktyczne, w: *Munera philologia et historia Mariano Plezia oblata*, Wrocław 1988, s. 161-167.
- S t r z e l c z y k J., Gerwazy z Tilbury. Studium z dziejów uczoneści geograficznej w średniowieczu, Wrocław 1970, s. 206-207 (Monografie z dziejów nauki i techniki, t. LXIV).
- S z y m a ń s k i J., Pismo łacińskie i jego rola w kulturze, Wrocław 1975.
- V e t u l a n i A., Krakowska biblioteka katedralna w świetle swego inwentarza z roku 1110, „*Slavia Antiqua*” 4(1953), s. 163-192.
- Z a t h e y J., W jakich szkołach uczył się Gall Anonim? „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Nauk” 53(1952), s. 555-558.

SALLUST'S WORKS IN ANONIM CALLED GALL'S WORKSHOP

S u m m a r y

Various studies of the 12th century chronicle written by Anonim called Gall also include to a certain degree the problem of the influence of classical literature on its language. I. Znamierowski's and K. Maleczyński's works devoted to this subject, showing numerous accidental borrowings, induced contradictory opinions among researchers. According to them in Anonim's chronicle references to Caius Sallust Crispus' works appear most often. The chronicler himself refers to one of his works (*Bellum Iugurthinum*). According to my calculations Anonim included in the chronicle 28 probable borrowings from *Bellum Catilinae* and 21 from *Bellum Iugurthinum*. Some of them, like the descriptions of the main characters or battles, are connected with linguistic similarities and they may be credited with the character of Anonim's education. It is similar with the chronicler's speeches for which Catiline's speech recorded by Sallust was the model. It is more difficult to forget about similarities when comparing the events in Numidia after Micipsa's death as described by Sallust and after Władysław Herman's death in Anonim's chronicle. They give the impression that Anonim knew this fragment of Sallust's work well and 'directed' the course of events in Poland in a similar way. Also, a comparison between the borrowings used by Anonim and the Czech chronicler Kosmas of Prague shows great quantitative and qualitative differences in using Sallust's works to the chronicler of Poland's advantage. Hence, despite some uncertainty still prevailing, it should be stated that Anonim called Gall knew Sallust's works not only from grammar or rhetoric handbooks; he used his language and imitated his descriptions of various situations. In no way does it depreciate Anonim's contribution but it certainly helps to understand his workshop.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: Osobowe: Anonim zw. Gall, Sallustiusz, Kosmas z Pragi, I. Znamierowski, K. Maleczyński, M. Plezia.

Rzeczowe: Imitatio, zapożyczenia, wpływy, podobieństwa, kronika, utwory klasyczne, gramatyka, retoryka, mowa, przedmowa.

Key words: Personal: Anonim called Gall, Sallust, Kosmas of Prague, I. Znamierowski, K. Maleczyński, M. Plezia.

Material: Imitatio, borrowings, influences, similarities, chronicle, classical works, grammar, rhetoric, speech, preface.